

CSAPODY TAMÁS

Laufer György bori naplója

A szerbiai Borba 1943. július 17-én érkezett meg az első magyar munkaszolgálatos csoport. Tizennégy zsidó közérdekű munkaszolgálatos század és egy kiségyházak tagjaiból álló, különleges büntető munkásszázad lépte át a magyar–jugoszláv határt. A századok – egy kivételével – már korábban felállított és a korabeli Magyarország területén állomásozó századok voltak. A hűtlenség miatt bebörtönzött kiségyházak tagjai (Jehova Tanúi, reformadventisták, nazarénusok) közül kiválogattak mintegy kétszáz főt, és Jászberényben megalakították belőlük a 801-es különleges munkásszázadot. Az összesen tizenöt századot számláló kontingens vízi úton jutott el a szerbiai prahovói kikötőig, ahonnan vonattal vitték tovább őket Borba. Közöttük volt az alábbiakban közölt bori napló szerzője, Laufer György is. Őt Szegedre hívták be munkaszolgálatra, ahonnan a századát (V./4. kmsz. szd.)¹ azután átvezényelték Borba.

Az egy évvel később elindított, kizárólag zsidókból álló munkaszolgálatos századok 1944. június 1. és június 15. között érkeztek meg Borba. A tizennégy munkaszolgálatos század már végig vasúton tette meg az utat. A századok pedig újonnan, Jászberényben és Vácott felállított alakulatok voltak.²

¹ Kmsz.: közérdekű munkaszolgálat; szd.: század.

² CSAPODY Tamás: *Bortól Szombathelyig. Tanulmányok a bori munkaszolgálatról és a bori munkaszolgálatosok részleges névlistája*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2014. 28–38.

Az összesen mintegy hatezer magyar munkaszolgálatos ketős beosztásban élt és dolgozott Borban. A központi, Borhoz közeli, Berlin nevet viselő táborba az első csoport tagjai kerültek és elsősorban bányászattal összefüggő kényszermunkát végeztek. A második, 1944-ben érkezett háromezer főt szétosztották nyolc altáborba, nekik a szerb hegyekben megépítésre kerülő vasúti munkákban kellett részt venniük. A táborokban a magyar katonai keret által megkövetelt fegyelmi szabályok szerint éltek, a munkahelyeken viszont a német katonai munkaszervezet, az Organisation Todt (OT) katonái irányították a munkát.

Laufer György naplója

A bori kényszermunkások közül nagyon kevesen írtak naplót. Ezek közül néhány teljes egészében, néhány töredékes formában maradt fenn. Laufer György naplója az előbbi kategóriába tartozik. Naplójában azonban sehol sem írta le a teljes nevét, és a dokumentum előkerülésének körülményeiből sem derül fény a személyére. A napló egyik bekezdése alá, mintegy aláírásként, egy utónevet írt. Ez alapján valószínűvé vált, hogy a naplóíró utóneve György. A napló egy másik bejegyzése a szerző 19. születésnapján íródott, míg más bejegyzések szegedi vagy budapesti lakóhelyre engedtek következtetni. Az utónév és a pontos születési dátum ismeretében sikerült utánanézni, hogy az adott időpontban Szegeden nem született olyan férfi, aki a napló szerzőjeként szóba jöhetett volna.³ Az áttörést az jelentette, hogy a szerző naplója végén beszámolt a Borban végzett fényképész munkájáról. Ez önmagában véve is nóvum, hiszen ebből azt is megtudjuk, hogy a bori keretről Borban készült és részben fennmaradt fényképeket, legalábbis azok egy részét, egy zsidó munkaszolgálatos, munkaköri feladatként készítette. A naplóból – mint majd látni fogjuk – nem derül ki, hogy a szerző túlélte-e a munkaszolgálatot, de a napló előkerülése ezt valószínűsítette, tehát feltételezhető volt, hogy a szerző később is

³ Szeretném megköszönni Tóth Tamás szegedi temetőszociológusnak ennek a fáradságos munkának az elvégzését.

fényképészként dolgozott. A kérdés már csak az volt, találunk-e az adott időpontban Budapesten született, György utónevű és 1945 után fényképezéssel foglalkozó volt bori munkaszolgálatost. A választ erre a bori keretlegények népbírószági pereiben rendre megszólaló egyik volt bori munkaszolgálatos tanúvallomásaiban sikerült megtalálni. Legalább négy népbírószági perben tett ugyanis tanúvallomást az a Budapesten, 1920. augusztus 9-én született – akkor éppen – szegedi lakos Laufer György, akinek a tanúvallomási jegyzőkönyve „foglalkozás” rovatába a „fényképész” megnevezés került.⁴ A tanúvallomását hitelesítő, saját kezű aláírása pedig – még a nem írásszakértő számára is látható módon – a napló kézírásával teljes azonosságot mutatott.⁵ Ennyi egybeesés után már bizonyosan kijelenthető, hogy a Lauder Gimnáziumba bevitt napló⁶ szerzője az a fényképész Laufer György,⁷ aki túlélte a bori munkaszolgálatát és visszatért Budapestre.⁸

⁴ Ezek egyike: Tólas András népbírószági pere. Laufer György tanúvallomása. Budapest, 1946. október 30. Nytsz.: 619/1946. Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) Nb.3281/1945. 80.

⁵ Kérésre Völgyi Péterné dr. Reich Márta tanár-grafológus is megvizsgálta a kézírásokat, és szakvéleménye szerint száz százalékos biztonsággal kijelenthető az azonosság. Budapest, 2019. február 19.

⁶ A napló azonosítása után sikerült megtalálni Laufer György egyetlen gyermekét, Laufer Tamás (Budapest, 1951–) budapesti ügyvezető igazgatót. Édesapja bori naplójáról neki nem volt tudomása. Laufer Tamás jelenleg is élő édesanyja sohasem látta a bori naplót, de neki volt tudomása róla. Laufer György a külföldi útjairól (például Olaszország, Bécs) is írt naplót. A bécsi naplójából származó, autográf oldal megerősíti a bori napló szerzőjének kilétét. (Laufer György bécsi útja említésre kerül a tanulmány végén is!) Napló, Bécs, 1965. 06. 11. Szkennelt formában Laufer Tamástól kaptam kézhez. Budapest, 2019. január 27.

⁷ Laufer [Läufer/Laufer] György (a. n. Somogyi Rózsi/Róza; Budapest, 1920. augusztus 9. – Budapest, 1995. szeptember 30.) V./4. szd. V. kmsz. pótzászlóalj; azonosítási szám (a. sz.): 3009.20.2796. Két kereskedelmi vagy négy polgári iskolát végzett, budapesti fényképész, sajtómunkás, motoros szállító, bórdíszműves, műanyagkészítő kisiparos.

⁸ A bori napló előkerülésének története a következő: a bori naplót és egy lakónyilvántartó könyvet (a továbbiakban: dokumentumokat) Halász Áron (Budapest, 1987–) diák (ma a Magyar Kerékpárosklub elnökhelyettese) 2004 környékén vitte be a budapesti Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskolába, dr. Simon Mária (Budapest, 1947–) történelemtanárnak, aki egy holokauszt-projektben dolgozott és családi dokumentumokat gyűjtött. (Simon Mária közlé-

A napló címzettjei

Laufer György bori naplójának az *Őszinte önvallomásaim* címet adta. Ennek nem mond ellent, hogy naplója a levélnaplók sorát gazdagítja. E leveleinek több címzettje is van, ahogy fogalmaz: „Napló ez, csak a forma levélszerű, Néked szól. Édesem ezek a sorok közösek. Magamnak írom, de Néked is szólnak, mint ahogy az életem kissé hozzád is tartozik.”⁹ Az elsődleges címzett tehát inkább önmaga, míg a másodlagos címzett inkább a Szegeden élő, tizenkilenc éves szerelme (Manyika).¹⁰ Gyakran megszólítja azonban a Pesten élő szülőket (Drága Szüleim) és a

se. Elektronikus levél, 2012. február 4.; Halász Áron közlése. Telefoninterjú, Budapest, 2018. szeptember 14.) A dokumentumok Schroller Gyuláné született Hujber Annától (Répceszemere, 1899 – Budapest, 1999), a Budapest XIII. kerület, Hollán Ernő utca 7/a. szám alatti ház házmesterétől származnak, aki 1945 nyarától volt itt házfelügyelő, és a szolgálati lakásban élt haláláig. (A ház 1944 nyarától a zsidótörvények hatálya alá tartozók részére kijelölt kényszerlakhely, úgynevezett csillagos ház volt.) A környezete által megbecsülésnek örvendő „Soli néni” vagy „Soli mama” közvetlen szomszédja és egyben orvosa, a vele baráti viszonyba került dr. Füredi Erzsébet (Kékesfüred [Синяк, Ukrajna], 1932–) belgyógyász volt, aki az 1970-es évek elején költözött a házba. Schroller Gyuláné sohasem beszélt neki a dokumentumokról, de „gyűjtögető” volt, a ház pincéjéből például sokáig nem hagyta kidobni a világháború alatt odakerült tárgyakat. A dokumentumokat a halálát követő lakásfelszámolás során a fia adta át dr. Füredi Erzsébetnek. (Dr. Füredi Erzsébet közlése. Telefoninterjú, 2019. január 15.) Ő pedig továbbadta azokat a vele jó barátságban lévő Halász családnak, akik 1990-ben költöztek a házba. (Halász Ferencné közlése. Telefoninterjú, 2019. január 15.) A dokumentumokat végül dr. Simon Mária 2010-ben vitte be a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárba (a továbbiakban: MZSML). Nem tudjuk, hogy Laufer György bori naplója hogyan került Schroller Gyulánéhoz. A budapesti telefonkönyv szerint Laufer György családjának a második világháború előtt és alatt, valamint később – a népbírói jegyzőkönyvek tanúsága szerint – állandó lakhelye a Budapest VI. kerület, Ó utca 6. szám alatti ház II. emelet 2-es lakásban volt. Szeretném megköszönni a segítséget dr. Füredi Erzsébetnek; Grosser Jánosnak, az Ó utca 6.-ban lakó szomszédnak; Gyárfás Katalinnak, a Lauder Iskola volt tanárának; Halász Áronnak és Halász Ferencnének; Oláh Lajosnak, a Lauder Iskola volt történelemtanárának; Prinner Gábornak, az MZSML levéltárosának; dr. Simon Máriának; Toronyi Zsuzsának, az MZSML igazgatójának; Vajda Orsolyának, az MZSML munkatársának.

⁹ LAUFER György: Bori munkaszolgálatban írt napló. MZSLM Holokauszttal kapcsolatos iratgyűjtemény B/327 L2_E4_75. (A továbbiakban: *Napló*) 1943. november 18.

¹⁰ „Manyika” [Mária?, Margit?, Matild?] (1925. augusztus 8.–?).

naplója vége felé, az általa ismeretlen helyen tartózkodó, de talán szintén munkaszolgálatos barátját (Frici).¹¹ A napló egészét figyelembe véve azonban megállapíthatjuk, hogy a legtöbbször „emlegetett” és ezért primer címzett az Isten. A leírtak alapján látszólag mélyen vallásos szerző szüntelenül Istenhez fohászkodik, neki „fogalmazza meg” kéréseit, tőle vár védelmet maga és szerettei számára. Neki panaszskodik és neki ad hálát. Naplója, ha nem is egy hosszú ima, de olyan párbeszéd Istennel, amelyben életének többi szereplője is benne foglaltatik és amelynek révén erőt tud meríteni helyzetének elviseléséhez. Naplójából nem az Isten iránti szeretet érzése árad, és nem a vallásosság mélységére lehet következtetni, inkább olyan istenkép rajzolódik ki, amelynek számára nélkülözhetetlen és önmegerősítő, önszuggesszív hatása van. Laufer naplója tehát levélformába öntött önvallomás, önmagának és szeretteinek címzett feljegyzések gyűjteménye és egyben Istennek címzett fohász.

A primer címzett kérdésével szorosan összefüggő probléma, hogy a származása miatt Borba került Laufer György tartozott-e valamilyen felekezethez, vallási értelemben milyen identitással bírt. Ő maga nem tesz említést egyházi, vallási szertartásokon való részvételről, és a napló nyelvezetéből sem derül ki vallási hovatartozása, így a forrásból és a rendelkezésre álló egyéb dokumentumokból erre szintén nem lehet következtetni. Laufer valószínűleg Istenben hívő, felekezet nélküli és a naplója alapján meghatározhatatlan vallási identitású zsidó munkaszolgálatos volt.

Szüleitől és szerelmétől, ha ritkán is, de kapott postát és csomagot Borban. Úgy tűnik, hogy Laufer az ellenőrzött postán túlmenően is rendelkezett információkkal az otthonmaradottakról. Általában tisztában volt sorsuk alakulásával. Tudta, hogy a vidéki zsidókat elhurcolták, és azt is, hogy Pesten élő szülei épségben vannak. Minden bizonnyal így volt, mert szülei túl-

¹¹ A napló alapján arra lehetne következtetni, hogy „Frici”, akit hazaérkezése után nemcsak a legjobb barátjának, de leghűségesebb munkatársának is szánt, az édestestvére. Laufer Györgynek azonban nem volt testvére. (Laufer Tamás közlése. Telefoninterjú, 2019. január 25.) Elképzelhető, hogy egy más-hol munkaszolgálatos, esetleg egy tőle időközben elkerült bori munkaszolgálatos bajtársára utal.

élték a holokausztot.¹² A napló arra enged következtetni, hogy Laufer tudta, hogy „Manyikát” mint vidéken élő zsidót viszont deportálták.¹³ Később, a népbíróságok előtt tanúként megjelenő Laufer adatai között a „nőtlen” bejegyzés ugyanúgy előfordult, mint a „nős”.

A napló

A kockás iskolafüzetbe írt, autográf, 36 oldalas, közgyűjteményben elhelyezett napló¹⁴ első bejegyzési dátuma Borba érkezése után több mint két és fél hónappal – 1943. október 5-én – keletkezett. Az utolsó bejegyzésre pedig a Borból történő elindulása előtt tíz nappal, 1944. szeptember 7-én került sor. A napló tehát „túl későn” indul és „túl korán” fejeződik be. A tipográfiai jelek alapján teljesnek ítélt napló összesen tehát szinte napra pontosan tizenegy hónapnyi időtartamot ölel fel, vagyis a közel tizennégy hónapos, Borban töltött munkaszolgálatos idejének a legnagyobb részét. Megállapítható továbbá, hogy a napló az összterjedelmét és a bejegyzések számát tekintve „rövid”. Laufer folyamatosan, de nem mindennap vezette. A legnagyobb, közel két hónapos kihagyásra 1944. január és március között került sor. Ennek oka minden bizonnyal Laufer öt hétig tartó betegsége lehetett.

A huszonhárom éves korában Borba került Laufernek nem ez volt az első munkaszolgálat. Naplójának tanúsága szerint 1943 októberében már összesen huszonnégy hónapja volt munkaszolgálatos. Lejegyzéséből tudjuk, hogy először Hódmezővásárhelyre, majd Szegedre hívták be. Az utóbbi behi-

¹² Laufer György szülei: Laufer Frigyes (1890–1959) és Laufer Frigyesné született Somogyi Róza (1894–1976).

¹³ *Napló*, 1944. augusztus 9.

¹⁴ Az autográf napló fedő- és hátsó lap nélküli, kétféle méretben lévő (15×20,5 és 13,5×18,5 centiméter), számozatlan, kétoldalas kockás iskolai füzetlapokból áll. A külön (letépett?) lapokat (1–9. oldal) leszámítva, a füzet gerincét két fémkapoccsal tűzték össze. A napló elejét és végét vörös tintaceruzával írták, míg a közbülső részt (9–17. oldal) helyenként elszürkülő kék tintaceruzával.

vása előtti nyári, háromhetes szabadsága alatt, Szegeden ismerkedett meg szerelmével. Laufert végül Szegedről vitték Borba.

Szociológiai szempontból a napló legértékesebb részeit a mindennapi tábori élet és a munkahelyi körülmények leírásai adják. Az összkép nagyon változatos, és bár a kényszerszemunka keretei adottak, Laufer élete a munkahelyek és a rendelkezésre álló erőforrások (pénz, ruha, adok-veszek) függvényében sokat változik. A kényszerszemunka helyszíneinek és formáinak leírása sok újdonsággal szolgál. Több helyen dolgozott, ezek közül négyet meg is nevesített naplójában.¹⁵ Időrendben az alábbi helyeken: fúrósként „alagútmunkán”: „Alagút munkát végzek este 10[-től] 6-ig, naponta 3 csapat dolgozik heti váltással. Kb. 7 órát töltök lent, nem olyan veszélyes, ki lehet bírni, meg lehet szokni. Víz és közepes levegő van lent. De a 8 óra elmúlik valahogy, utána 16 óra szabad idő jön, amit olvasással, írással, pihenéssel töltök el, na és evéssel.”¹⁶ Ezt követően egy általa nagyon jó helyként, máskor nehéz munkahelyként említett szolgálatra, a „német konyhára” került Borban.¹⁷ Egy kényszerszemunkatábor esetében általában ez a legjobb munkahelyek egyike, hiszen közvetlen hozzáférést jelent a túléléshez nélkülözhetetlen jobb koszthoz, ráadásul elkerült a különösen veszélyes és emberpróbáló bányamunkától. Egyben kikerült a magyar keret gyakran korrupt elosztási rendszeréből, átkerült az egész táborrendszert ellátó, a németek által üzemeltetett konyhára vagy azok egyikére. Itteni munkabeosztása révén pedig – nagy örömeire – lehetősége nyílt néha a bori kocsmában időzni. A „német konyha” után a Bortól északra fekvő Krivelj településnél lévő Fehér-hegy mészkőbányájában robotolt: „Kb. 150 m magas mészkőhegység, 4 emelettel bevágva, ahol a falból termelik a mészkőt. Ott rögtön a fal aljába[n] csillékbe rakják, kitolják egy gyűjtő tárnába, ahonnan a kis vagonokba folyik utána drótkötél-pályán el lesz szállítva a rendeltetési helyére.”¹⁸ A visszavonulás előtti hónap

¹⁵ Nem lehet tudni, hogy Laufer György az első hónapokban milyen munkahelyen dolgozott.

¹⁶ *Napló*, 1943. október 26.

¹⁷ *Napló*, 1944. március 9.

¹⁸ *Napló*, 1944. augusztus 22.

legvégén kapta a számára legjobb beosztást: „városi fényképész” lett.¹⁹ A bejegyzésekből nem lehet pontosan tudni, hogy mikor és hova került, de az azért megállapítható, hogy mintegy hat hónapon keresztül nehéz fizikai munkát végzett, majd – a mintegy egyhetes krivelji bányamunka kivételével – nehéz, de számára előnyös munkát kapott. A föld alatti fűrómunka olyannyira megviselte a szervezetét, hogy öt hétig betegeskedett, ezalatt valószínűleg belső munkát végzett a táborban. Felgyógyulását követően osztották be a német konyhára. Laufer azonban az öthetes betegségen (éjjeli rohamok, ízületi panaszok, erős szívverés, légzési problémák, mellfájás, erős nátha) kívül is számos alkalommal írt mentális problémáiról, lelki és testi betegségeiről (idegi fáradtság, légzési nehézségek, gyomorpanaszok), kimerültségéről és gyengeségéről. Orvosi ellátásáról viszont egy szót sem.

A helyesírási hibáktól hemzseggő napló intellektuális beállítottságúnak nem mondható szerzője néha nagyon találóan fogalmaz. A német munkáltatókról és a magyar katonai keretről írtak egyrészt teljesen összezsengenek ismereteinkkel, másrészt pontos képet adnak a bonyolult helyzetről: „német vezetőim néha szavak helyett tettekhez folyamodott: rügött, ütött [sic!],²⁰ továbbá a „német vezetők rendesen bánnak velünk, úgy általában, de magyar keretünk sokat nehezít sorsunkon”.²¹

A naplóban nyomon követhetők a Berlin tábor életében 1944 elejétől bekövetkezett változások. Tudjuk, hogy az ebben az időszakban megérkezett új táborcsoport főparancsnok, Marányi Ede²² alezredes alatt lényegesen megváltozott a munkaszolgálatosok élete. A naplóba rögzítésre került, ahogyan a bánásmód egyre szigorúbb lett. Egymást követték az egyéni és csoportos, általában 2×2 órás kikötések, vagyis a munkaszolgálatosokat hátrakötött kezekkel valamilyen gerendára húzták fel. A növek-

¹⁹ *Napló*, 1944. augusztus 30.

²⁰ *Napló*, 1943. október 17.

²¹ *Napló*, 1944. március 9.

²² Marányi [Matkovcsik/Matkocsik/Murányi/Morányi/Matusek] Ede (Pétervárad, 1896 – Markdorf, 1985), hamis adatai: Fehér Antal/Antal Fehér (1900–); szakszolgálatos alezredes, szolgálaton kívüli hungarista ezredes. A bori táborcsoport második parancsnoka.

vő szigor és gyakori kínzások miatt pedig megszorodtak a szökések. A táborélet mindennapjaihoz tartoztak a Laufer által „fekete dolgoknak” nevezett „lófrálások” is.²³ Bár nem nevezi meg pontosabban, hogy mit ért ezen, de azért nem járunk messze az igazságtól, ha a helyi lakossággal történő, ruhát élelemre váltó tiltott csereakciókra, esetleg valamilyen használati eszköz beszerzésére vagy illegálisan hazaküldendő levelek „feladása” miatti, kiterjedt ügyintézésekre gondolunk. Laufer minden bizonnyal a „lófrálók” táborához tartozott, hiszen nyilván ennek is köszönhetően jól értesültnek tűnik. A magyarországi eseményeket, sőt magát a háború menetét is nyomon tudta követni. Naplójából tudjuk, hogy otthonról, hivatalosan érkező postát 1944. április 6-ig kaphatott.²⁴ (Fennmaradt a szerelmétől érkezett fényképes levelezőlap is, amelyet feltehetőleg 1944 februárjában kapott meg Borban.²⁵) A hadműveleti területen fekvő Borban azonban folyamatosan ellenőrizték a postát mindkét irányban. Valószínű tehát, hogy Laufer nem a hivatalos csatornán keresztül jutott hírekhez, hanem például egy-egy szabadságra elengedett keretlegény megvesztegetése révén. Borban a munkaszolgálatosok újsághoz nem, használt újságpapírhoz csak a latrinából, a rádióból származó hírekhez pedig csak egy-egy közlékeny munkavezetőtől juthattak. A „lófráló” Laufer nyilván ügyesen használta ki az információszerzés kínálkozó lehetőségeit.

Bejegyzései alapján napra pontosan tudjuk rekonstruálni, hogy 1944. március 27-én szökött meg tizenöt bajtársa, majd néhány napon belül további szökések történtek. Még ugyanezen a héten elfogtak közülük tíz főt, Marányi Ede alezredes kettőt már vasárnap (1944. április 2.) ki is végeztetett. Laufer a naplóban beszámolt egy „jehovista” robbantós haláláról is

²³ *Napló*, 1944. március 10.

²⁴ *Napló*, 1944. április 6.

²⁵ A karszalagos Laufer György munkaszolgálatost és „Manyikát” ábrázoló fotó Szőregen készült 1943 júliusában, a Borba indulás előtti napokban. Laufer a fényképet a tábori postacím alapján a Berlin táborban és feltehetőleg egy borítékban kapta meg, a fénykép hátoldalán szereplő feladási dátum alapján 1944. január 31. után. A fénykép Laufer Tamás tulajdona. Kézhez kaptam szkennelt formában. Budapest, 2019. február 17.

(1944. április 11.). Neveket ugyan nem említ, de a halálozás dátumai egyeznek a hivatalos hadisír-nyilvántartásban szereplő adatokkal.²⁶ A szökéseket feltételezhetően nem kizárólag a kikötések általánossá tétele okozta, hanem két további „szigorítás” is. Laufer rögzíti, hogy 1944. április elejétől már kizárólag csak szülőtől (és nyilván csak feleségtől) lehetett postát kézhez kapni, barátnőtől nem. Ismert volt, hogy Dávid-csillagot kellett Borban viselt civil ruházatuk elejére és hátára festeniük, de ennek pontos időpontjáról tőle értesülünk (1944. március 30.).²⁷ Az általa megnevezett dátum azért is bír jelentőséggel, mert a sárga csillag viseléséről szóló rendelet csak hat nappal később, 1944. április 5-én jelent meg Budapesten a *Rendeletek Tárában*.²⁸ Mindenesetre a Berlin táborban fogva tartott magyar zsidó munkaszolgálatosok néhány nappal korábbi időponttól voltak kénytelenek ruháikon viselni a megkülönböztető sárga csillagot, amit aztán egészen felszabadulásukig vagy halálukig hordaniuk kellett.

A napló számos meglepetést és ellentmondást tartalmaz. Meglepetésszámba megy, hogy Borba nem egyirányú volt az út, Laufer leírása szerint onnan haza is lehetett térni. A bori munkaszolgálatból is létezett a szabadságra való elbocsátás gyakorlata, legalábbis 1943-ban. Marányi Ede alezredes kinevezésével azonban ez az addig sem gyakori lehetőség teljesen megszűnt. 1943 októberében még maga Laufer is bizakodott abban, hogy egyszer majd rá is sor kerül és hazamehet szabadságra. Reményei nem teljesültek, de akkor, amikor a bori fogva tartás körülményei jelentősen szigorodtak, 1944 márciusában örömmel számolt be arról, hogy a bori kocsmák egyikében mű-

²⁶ A két kivégzett munkaszolgálatos: Friedmann Sándor (Budapest, 1907 – Bor, 1944) I. kmsz. zászlóalj. Budapesti lakos. A másik kivégzett Béla Tibor. Róla nincs adat a Hadisír-nyilvántartóban. A „jehovista” Besenyei István [Besenyei/Bessenyei András] (Kisléta, 1911 – Bor, 1944), Jehova Tanúja, 801. különleges munkásszárad. A hivatalos veszteség-nyilvántartó kartonja szerint „földbeomlásnál meghalt”. Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM) Hadisír nyilvántartó, név szerinti keresés: <http://www.hadisir.hu/hadisir-nyilvantarto>. (Letöltve: 2019. 02. 15.)

²⁷ *Napló*, 1944. március 30.

²⁸ 1944. évi 1240. ME sz. rendelete, a zsidók megkülönböztető jelzéséről. *Rendeletek Tára*, 1944. I. kötet 253–264.

lathatta ismételten az időt. Ennek miértjére nem kapunk választ, mint ahogy arra sem, honnan van gyakran bőséges élelemellátása, máskor pedig miért fogyatkoznak meg vészesen a készletei.

Laufer György tanúvallomásai

Laufer naplóját érdemes a népbírósági perekben tett tanúvallomásainak tükrében, a saját munkaszolgálatáról elmondottak alapján is megvizsgálni. Laufer legalább négy bori keretlegény népbírósági perében tanúskodott. A népbíróságok első fokon mind a négy esetben halálos ítéletet hoztak, és a jogerős ítéletek után három keretlegényt ki is végeztek. (A bori keretlegények közül összesen hat főt végeztek ki.) Laufer tehát a legsúlyosabb ítéletekkel végződő népbírósági perek többségében egyike volt a terhelő tanúvallomást tevő tanúknak. A Borból visszainduló első csoport (lépcső) parancsnokhelyettesének, Juhász Pál főhadnagynak a perében megszólaló Lauferről a tárgyalásról tudósító korabeli sajtó azt írta, hogy „[a]z ügyben feltűnően súlyos tanúvallomások hangzottak el. Ezek közül is kiemelkedik Läufer György vallomása”.²⁹ Gyakori tanúvallomásainak egyik fontos oka mindenképpen az lehetett, hogy azon kevés túlélők egyike volt, aki már 1943-tól Borban volt, és aki az első csoportban élte túl a Soát, aki hazatért, és aki szegedi és budapesti illetőséggel egyaránt rendelkezett.

A napló szubjektív egodokumentum műfaja teljesen eltér a rendőrségen vagy bíróság előtt tett publikus, jogi keretek közé szorított, hivatalos személy által lejegyzett, a vádlott személyre nézve súlyos következményekkel járó tanúvallomástól. Mindkettőt ugyanaz a személy, ugyanabban a „témában” jegyzi, de az áldozati „pozícióban” jelentős változás állt be. A bori naplóban a fogva tartott kényszermunkás áldozat, míg a népbírósági perben egy szabadságát visszanyert, volt bori munka-

²⁹ Sz. I.: Halálraitélték és nyomban kivégezték a bori haláltábor két pribekjét. *Világosság*, 1947. március 20. – Laufer kizárólag Juhász Pál főhadnagy ügyében volt tanú.

szolgálatos áldozat szólalt meg. A két áldozati szerepben tanúsított magatartás értelemszerűen más. Laufer bori naplójából nem derül fény a szenvedéstörténetére, az csak tanúvallomásaiból derül ki. Ezekből tudjuk csak meg, hogy Laufert kilenc alkalommal kötötték ki két-két órára, egy ízben azért, mert bakancsait nem helyezte „szabályszerűen el az ágy lábánál”,³⁰ vagy hogy egy vasárnapi vizit alkalmával úgy összeverték „vizes kötéllel és derékszíjjal, hogy másfél hónapig” beteg lett utána.³¹ A csoportos kikötések során kegyetlenül bántak vele és huszonnégy társával.³²

Titokzatos mondatok

Bár Laufer az *Őszinte önvallomásaim* címet adta naplójának, számos helyen titokzatosan, többértelműen fogalmazta meg gondolatait. Ezek közül kettőt szeretnék kiemelni. 1943. október 26-án, minden előzmény nélkül, úgy kezdi bejegyzését, hogy „Sorsom hirtelen jóra fordult. Anyagi gondjaim megszűntek, reményem megvan arra, hogy míg itt leszünk, jól fogok kaja szempontjából élni.” Egy nappal később pedig azt jegyzi fel: „Jelenlegi életemet a normális élet és remek táplálkozás jelenti.” Ugyancsak itt írja, hogy éjszakai, nehéz alagútmunkára vezényelték.³³ Sorsának jóra fordulása tehát nem a munkahelyváltozás következménye.

Egy másik helyen újabb különös mondat szerepel. Laufer büszkén írja magáról, hogy „számtalan szenvedést enyhíthettem”.³⁴ A mondat önmagában értelmezhetetlen, és a szöveggörnyezetből, valamint a napló egésze alapján sem tudható meg

³⁰ Juhász Pál és Asztalos Ferenc népbíróági pere. Tanúvallomási jegyzőkönyv. Budapest, 1946. október 7. Nytsz.: nincs. BFL Nb.4948/946. 27.

³¹ Császár János népbíróági pere. Jegyzőkönyv. Szeged, 1945. május 14. Nytsz.: nincs. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged Nb.206/1945. 34.

³² Juhász Pál és Asztalos Ferenc népbíróági pere. Tárgyalási jegyzőkönyv. Budapest, 1946. október 7. Nytsz.: Nb.I.4948/1946/5. BFL Nb.4948/946. 92.

³³ *Napló*, 1943. október 26.

³⁴ *Napló*, 1944. augusztus 30.

erről semmi több. E mondat akkor nyert csak számomra értelmet, amikor egy hihetetlennek tűnő történet jutott a tudomásomra. A volt bori munkaszolgálatosok 1945 után Budapesten Lovas István³⁵ vezetésével egy csoportot alakítottak (Bori Csoport),³⁶ ennek Laufer György is tagja volt. Lovast és Laufert ugyanabban a transzportban, ugyanabba a bori táborba vitték, ugyanannyi időt töltöttek Borban, és egyaránt az első lépcsőben indították haza őket. 1945 után is jól ismerték egymást és együtt dolgoztak a Bori Csoportban. Lovas István lánya idézte fel nekem édesapja és Laufer György alakját.³⁷ Az ismételten kontrollált történet szerint Laufer, hályogkovács módjára, orvosi beavatkozásokat végzett beteg bajtársain Borban. A sikeres vakbélműtétjeinek körülményeiről már korábban írtam,³⁸ így arról is, hogy Laufer autodidakta beavatkozásairól a két neves, Borban munkaszolgálatos sebész, dr. Rubányi Pál³⁹ és dr. Zoltán László⁴⁰ egyaránt tudott. Olyannyira így volt ez, hogy később, Budapesten, egy-egy megoldhatatlannak tűnő orvosi eset láttán gyakran mondogatták maguk között gúnyosan, hogy „hívjátok Laufert”.⁴¹ A szájhagyomány megőrizte Laufer egyik bori „betegének” nevét. A „gyógyult beteg”, a budapesti Bori Csoportban szintén aktív Pressburger (Péteri) György volt.⁴²

³⁵ Lovas Istvánt (Budapest, 1920 – Budapest, 1995) – V/4. szd. V. kmsz. pótzászlóalj – 1943-ban vitték Borba, a Berlin táborba, ahonnan az első lépcsővel indították vissza Magyarországra. A dachau koncentrációs táborban szabadult fel.

³⁶ A Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága (NÜB) keretén belül alakult meg a Bori Csoport.

³⁷ Dr. Lovas Andrea (Budapest, 1948 –) budapesti orvos közlése. Számos alkalommal találkoztunk és telefoninterjú is adott 2011-ben, 2018–2019-ben. Ezúton is köszönöm a segítségét.

³⁸ CSAPODY Tamás: *Bori munkaszolgálatosok. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből.* Vince Kiadó, Budapest, 2011. 53–54. és 73. lábjegyzet.

³⁹ Dr. Rubányi Pál (Budapest, 1904 – Budapest, 1983) 1944-ben került Borba, a Berlin táborba. Kossuth-díjas sebész, egyetemi tanár, sebészeti klinikák igazgatója.

⁴⁰ Dr. Zoltán László (Budapest, 1904 – Budapest, 1976) 1943-ban került Borba, a Berlin táborba. Idegsebész, címzetes egyetemi tanár, az Országos Idegsebészeti Tudományos Intézet megszervezője és igazgatója.

⁴¹ Dr. Lovas Andrea közlése. Telefoninterjú, Budapest, 2011. szeptember 29.

⁴² Dr. Péteri [Pressburger] György (Budapest, 1914 – Budapest, 1996) budapesti főkönyvelő, jogász, közgazdász. A MÉH Nyersanyaghasznosító Tröszt

Péteri György lányát,⁴³ Rubányi Pál fiát⁴⁴ és Laufer György fiát⁴⁵ egyaránt sikerült megkérdezni minderről. Mindhárman azt közölték, hogy édesapjuk egyáltalán nem beszélt nekik a bori munkaszolgálatáról, így ezt a Laufer Györgyhoz köthető történetet sem hallották. Összességében tehát nem tudjuk egyértelműen értelmezni Laufer naplójának idézett, sokat sejtető két, talán egymással is összefüggő mondatát. Kérdésként tudjuk tehát csak megfogalmazni azt, hogy Laufer gyógyító tevékenysége és az ennek ellenértékeként kapott élelmiszer vagy kivételezetség következtében fordult-e hirtelen jobbra a sorsa.

A második csoport

Laufer György bori időszaka „legizgalmasabb és eseményekben leggazdagabb” napjának 1944. augusztus 29-ét nevezi meg. Ennek oka, hogy „[f]elszólítást kaptunk, hogy menetkészen álljunk, mert minden pillanatban várhatjuk az indulási parancsot”.⁴⁶ Az ezt követő napok feszült várakozással teltek, bár még csak ekkor kerül Borba fényképésznek. A naplót záró, egysoros bejegyzése 1944. szeptember 7-én, hajnali 4 óra 50 perckor született: „Riadó Istenem legyél velem”. A riadót azonban ekkor még nem követte a menetparancs. Arra további tíz napot kellett még várnia, de erről már nincs semmilyen bejegyzés.

osztályvezetője. Pressburger 1944-ben került a Westfalen altáborba, a második lépcsőben indították el Borból. Borba kerülésének dátuma és altáborba kerülése egyaránt gyengíti a rajta elvégzett Laufer-féle orvosi beavatkozásról szóló történet valóság alapját.

⁴³ Paksiné Péteri Júlia (Budapest, 1954–) budapesti könyvtáros. Telefoninterjú, Budapest, 2018. szeptember 15.

⁴⁴ Dr. Rubányi Pál (Budapest, 1949–) budapesti fogorvos, egyetemi adjunktus. Telefoninterjú, 2018. szeptember 16.

⁴⁵ Laufer Tamás közölte, hogy édesapjának kifejezetten volt érzéke a gyógyításhoz, és gyerekbetegségei során előszeretettel kezelte például kiégetett tüvel az ő gennyesedő ujját. Vakbelét pedig még gyerekkorában, minden körelőzmény nélkül édesapja kivetette. Laufer Tamás közlése. Telefoninterjú, 2019. február 8.

⁴⁶ *Napló*, 1944. augusztus 29.

A napló itt véget ér, de Laufer bori története természetesen folytatódott. Az első lépcsőben elindítottak történetének ismeretében a napló utolsó mondata a maga tömörségében kifejezi a helyzet nehézségét és az indulásban rejlő kockázat nagyságát. Laufer a népbíró-sági tanúvallomásaiban beszélt arról, hogy túlélte a gyalogmeneteket és a tömegkivégzéseket. Legközelebb akkor volt a halálhoz, amikor a nyugat-bácskai Cservenka község téglagyárában mintegy ezer bori zsidó munkaszolgálatost végeztek ki német katonák, magyar támogatással.⁴⁷ A népbíró-ság előtt tett egyik tanúvallomása szerint 1944. október 7-én éjszaka „[é]n is a kivégzendők között állottam... [...] Engem is egy magyar keretlegény vett célba, megsebesültem és azt hit-ték, hogy meghaltam. Ezen tévhiedelemnek köszönhetem életem-et”.⁴⁸ Levendel László⁴⁹ bori munkaszolgálatos, a későbbi legendás orvos, aki maga is túlélője volt a cservenkai tömeggyilkosságnak, úgy emlékezett vissza, hogy „előkerült egy Läufer nevű fiú, akinek még most is látható a fejsebe, nem sérült meg halálosan, két napig feküdt a gödörben, aztán kimászott a hullák alól...”.⁵⁰ A súlyosan megsebesített Laufer megmentője az akkor tizenhét éves szerb fiú, Nikola Bošnjak szerint Laufer a Cservenkát elhagyó gyalogmenetből próbált folyamatosan lemaradva megszökni. A gyalogmenetet kísérő német katona ezért puskatussal megverte, majd fejbe lőtte.

A szemtanú hitelességével, hasonlóképpen számolt be az esetről a valamelyik német koncentrációs táborból 1945 augusztusában Szegedre visszatért volt bori munkaszolgálatos. Elmondása szerint a tömeggyilkosság utáni reggelen az életben

⁴⁷ CSAPODY Tamás: *A cservenkai tömeggyilkosság* (e-book). Budapest, 2014. 73–87. Forrás: <http://mek.oszk.hu/16700/16793/index.phtml>. (Letöltve: 2018. 11. 05.)

⁴⁸ Juhász Pál és Asztalos Ferenc népbíró-sági pere. Tárgyalási jegyzőkönyv. Nyszt.: Nb.I.4948/1946/5. BFL XXV.1.a. 4948–1946. 69.

⁴⁹ Dr. Levendel László (Budapest, 1920 – Budapest, 1994) budapesti orvos, tudógyógyász, az Országos Alkohológiai Intézet igazgatója, címzetes egyetemi tanár, közéleti személyiség.

⁵⁰ MOLNÁR Géza: *Az orvos. Vallomások magnószalagon* (Z Füzetek). K. n., Budapest, 1997. 46.; Lovas István lánya, Lovas Andrea orvos is jól emlékszik arra, hogy Laufer homlokán egyértelműen felismerhető volt a sérülés. Telefoninterjú. Budapest, 2018. október 1.

maradtak gyalogmenetben hagyták el a téglagyárat, amikor Laufer György kiugrott a sorból és egy rőzserakás tetejére mászott fel. A menetet kísérő katonák ezt „észrevették és leparancsolták, puskatussal fejbeverték, majd belélték”.⁵¹ A sorsára hagyott Laufert a szerb fiú családja bújtatta el a tanyáján. Cservenka felszabadulását követően Laufer szakorvosi kezelésben és orvosi rehabilitációban részesült, majd hazajött.⁵² Laufer a súlyos fejsérülésének nyomait egész életében viselni kényszerült. Hivatalos dokumentumok is tartalmazznak erre vonatkozó bejegyzéseket, miszerint: „A háború alatt munkaszolgálatos volt, ahonnan agysérüléssel került haza.”⁵³ Máshol pedig az olvasható róla: „Betegsége miatt csökkent munkaképességű.”⁵⁴ Laufer György háború után készült fényképein egyértelműen látható, hogy homloka bal oldalán, feltehetőleg a puskatüstől származó horpadás található, míg a homlok egészén egy hosszú csík húzódik. Laufer fiának közlése szerint édesapja testében egész életében benne maradt a golyó.⁵⁵

A szegedi évek után Budapesten végleg letelepedő Laufer György fényképésről keveset tudunk. Nem véletlenül, mert a fényképezést hamarosan abbahagyta, és számos foglalkozásban (sajtómunkás, motoros szállító, bórdíszműves, műanyagkészítő kisiparos) kipróbálta magát. Az adott kor körülményeit figyelembe véve semmit nem mond el róla az, hogy neve szerepel a *Népbírósi Közlöny* 1946. márciusi számában az árdrá-

⁵¹ BARÁSZ Béla: Cservenka Szent Bertalan-éjszakája. Mi történt 1944. október 8-án éjszaka a cservenkai téglagyárban [?] [Helyesen: október 7-én éjszaka.] *Szegedi Népszava*, 1945. augusztus 26. Bárász Béla újságíróként jegyzi az írást, a visszaemlékező nevét nem közli.

⁵² Nikola BOŠNJAK: Safe among cornstalks. In: Milan FOGEL–Milan RISTOVIĆ–Milan KOLJANIN (eds.): *Righteous among the Nations – Serbia*. Jewish Community in Zemun, Belgrade, 2010. 244–245.

⁵³ Schwartz László és tsai. Budapest Főváros Bíróságának ítélete. B.XV.5788/1966/94. sz. Budapest, 1967. március 3. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.9. V-155373/15. 164.

⁵⁴ Vádirat. Fővárosi Főügyészség. B.53.955/1966-36. sz. Budapest, 1966. szeptember 19. ÁBTL 3.1.9. V-155373/15. 87.

⁵⁵ Laufer Tamás számos, szkennelt fekete-fehér és színes fényképet küldött elektronikus levélben édesapjáról. Budapest, 2019. január 28. Ezúton is szeretném megköszönni a segítségét.

gítókról közzétettek listáján.⁵⁶ Szerepelt egy deviza-bűncselekmények tárgyában indított monstre perben is mint 21. rendű vádlott. Laufer ugyanis 1965 nyarán feleségével együtt Bécsbe utazott, ahol fiktív ajándékozási szerződéssel, izraeli közvetítéssel nyugat-európai autót szerzett be. (A bécsi útról írt naplója szintén fennmaradt!⁵⁷) Néhány napig ezért Budapesten letartóztatás alatt állt 1966-ban, de végül a „devizagazdálkodást sértő jelentős értékkel kapcsolatban elkövetett bűntett vádja alól felmentették”.⁵⁸ Neve feltűnt még a Radnóti Miklós költő, bori munkaszolgálatos halálával kapcsolatos titkos nyomozás dokumentumai között (1967–1975).⁵⁹ Feltűnésének azonban nincs különösebb jelentősége, mivel Cservenka után már nem tartott a gyalogmenettel.

⁵⁶ Sz. 1.: Itt a feketézők, valutázók, árdrágítók második hivatalos listája. *Világosság*, 1946. március 3.

⁵⁷ A tanulmány elején már említett bécsi napló Laufer Tamás tulajdonában van.

⁵⁸ Schwartz László és tsai. Budapest Főváros Bíróságának ítélete. Uo. 148.

⁵⁹ Jelentés. Budapest, 1971. február 11. Nytsz.: 3/6-144. Abdai gyilkosok fedőnevű dosszié. ÁBTL 3.1.5. O-16476. 20.